

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Тема «Психологічні змістові параметри атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості»

Виконала: здобувачка 2 курсу

07-231 М групи

спеціальності 053 Психологія

заочної форми навчання

освітньо-професійної програми «Психологія»

Валерія БОНДАР

Керівник практики: д. психол. н., професор

Ігор ПОПОВИЧ

Рецензент: докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
Юлія БОХОНКОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретичне аналізування психологічних особливостей атрибутивного стилю особистості	6
1.1. Огляд теорій атрибуції особистості.....	6
1.2. Психологічні змістові параметри атрибутивного стилю.....	13
РОЗДІЛ II. Емпіричне дослідження атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості	21
2.1. Методика організації дослідження атрибутивного стилю особистості.....	21
2.2. Аналізування та інтерпретація результатів емпіричного дослідження психологічних змістових параметрів атрибутивного стилю особистості.....	23
2.3. Програма оптимізації атрибутивного стилю поведінки особистості.....	37
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
ДОДАТКИ	52

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні соціокультурні зміни в суспільстві ставлять перед особистістю високі вимоги до її впевненості в собі, конкурентоспроможності, орієнтації на досягнення високих результатів та

прагнення до самореалізації. Людина має свідомо обирати свої цілі та рішуче приймати вольові рішення для їх досягнення. У прагненні до успіху особистість стикається з необхідністю подолання розбіжностей між власними і соціальними стандартами, що часто вимагає досягнення майстерності або перевершення інших у своїй сфері. Це створює потребу в глибокому вивченні особистісного становлення та самоствердження в умовах постійних соціальних змін.

Атрибутивний стиль, який обирає кожна особистість, може пояснити не тільки спосіб досягнень а й потенціал людини, її ціннісні орієнтири та прагнення успіху. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених атрибутивним стилям особистості, сьогодні у психологічній науці, як у теоретичній, так і в прикладній сферах, питання атрибутивного стилю залишається недостатньо вивченим. Особливо відчувається нестача робіт, які б детально розкривали психологічні особливості формування та динаміки атрибутивного стилю загалом і в процесі особистісного самовизначення зокрема.

В психологічній науці, атрибуції, переважно, розглядаються у вимірах казуальності (локусу причинності), який описує її внутрішній (інтернальний) чи зовнішній (екстернальний) характер. У історико-психологічній ретроспективі різні теорії атрибутивних стилів зазнали певних модифікацій, разом з тим, первинними щодо них виступають теорії навченої безпорадності (М. Селігман – нерозривний пробіл між ініціалом і прізвищем), депресивної безнадійності (Л. Аллой, Д. Абрамсон, Дж. Металскі) та концепції диспозитивного оптимізму (К. Карвер, М. Шейєр), засновані на попередньому теоретичному доробку, однак відрізняються від атрибутивно переформульованої моделі вивченої безпорадності.

Теорія завченої безпорадності отримала початок та подальший розвиток У західній психології (К. Петерсон, Л. Еллой, М. Вісінтайнер, К. Двек, Е. Дінер, С. Майєр, Л. Абрамсон Г. Металскі, Дж. Овермайєр, А. Стоун, Дж.

Тісдейл, Д. Хірто та ін.) значний внесок у вивчення феномена безпорадності зробив М. Селігман. Він визначив безпорадність як психічний стан, що виникає через тривале усвідомлення людиною своєї нездатності впливати на події, які відбуваються.

Питання атрибутивного стилю особистості та оптимізму досліджували такі вчені, як Т. Гордєєва, І. Джидар'ян, А. Большакова та інші. Емоційні стани, що виникають у процесі навчання, а також стрес вивчали Л. Китаєва-Смик, М. Кузнєцова, Ю. Щербатих, К. Краєва та А. Тимошкіна. Деякі дослідники, серед яких В. Кривова, Т. Гордєєва, Дж. Ювонен і Т. Мердок, розглядали атрибутивні стилі у зв'язку з їхнім впливом на когнітивний розвиток людини.

У вітчизняній психології дослідження атрибутивних стилів часто фокусувалися на феномені особистісної безпорадності, зокрема на вивченні причин її виникнення та механізмів формування (С. Занюк). Окрему увагу приділяли проявам завченої безпорадності у студентів, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС (В. Горбунова, Я. Гошовський), а також розвитку набутої безпорадності в умовах депривації особистості. Однак і в зарубіжній, і в українській психології прояви атрибутивного стилю, причини його формування та особливості генези у повсякденній діяльності та поведінці людини вивчені ще недостатньо. Це відкриває нові перспективи для теоретико-емпіричного аналізу цього феномена та для розробки психокорекційних методик його оптимізації.

Данна постановка проблеми є актуальною як з теоретичної, так і з практичної точки зору, що й обумовило вибір теми цієї кваліфікаційної роботи «Психологічні змістові параметри атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості».

Мета дослідження – з'ясувати психологічні змістові параметри атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати проблему атрибутивного стилю особистості та його психологічні змістові параметри;

2) окреслити структуру атрибутивного стилю та підібрати на її основі комплекс методів психодіагностики психологічних змістових параметрів атрибутивного стилю особистості;

3) емпірично дослідити атрибутивний стиль особистості та його змістові параметри;

4) розробити корекційну програму для оптимізації атрибутивного стилю поведінки особистості.

Гіпотеза даного дослідження полягає у тому, що атрибутивний стиль в становленні та розвитку особистості пояснює її поведінку під час несприятливої неконтрольованої ситуації та залежить від рівня вольової регуляції особистості й міжособистісних стосунків.

Об'єкт дослідження – атрибутивний стиль в становленні і розвитку особистості.

Предмет дослідження – психологічні змістові параметри атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості.

Методи дослідження. Для вирішення дослідницької проблеми був застосований різноманітний комплекс методів, що обрані відповідно до предмета, мети та завдань дослідження. У цей комплекс увійшли такі методи:

теоретичні – аналізування, синтезування, систематизація та узагальнення теоретико-методологічних основ досліджуваної проблеми;

емпіричні – спостереження, експертне оцінювання, тестування – методика «Тест на оптимізм» (Л. Рудіна), «Вольова регуляція особистості» (М. Гуткін, Г. Михальченко), «Дослідження міжособистісних стосунків за методикою «Q – сортування» (В. Стефансон).

математико-статистичні – обробка емпіричних даних (описові частотні характеристики), типологічний аналіз для визначення груп респондентів з різним ступенем вираженості атрибутивних стилів; кореляційний аналіз, що дозволяє виявити взаємозв'язки між показниками

атрибутивного стилю, міжособистісними стосунками та особливостями вольової регуляції особистості.

Практичне значення одержаних результатів кваліфікаційного цінність дослідження полягає в тому, що його ключові положення можуть бути ефективно застосовані у практичній діяльності викладачів і фахівців психологічних служб освітніх установ вищої освіти під час викладання освітніх компонент: «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Вікова та педагогічна психологія», «Психологія праці», «Психічні стани». Розроблена та апробована комплексна програма оптимізації атрибутивного стилю особистості і може знаходити застосування в системі підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Апробація результатів дослідження

Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету, (протокол №6 від 14.11.2024р.)

Результати представлено за матеріалами The IV International Scientific and Practical Conference «Social communications in the conditions of globalization of society: challenges and prospects». September 23-25. 2024. Lyon. France. у стаття «Теоретичне аналізування моделей стану особистісної безпорадності».

РОЗДІЛ I. Теоретичне аналізування психологічних особливостей атрибутивного стилю особистості

1.1. Огляд теорій атрибуції особистості

Теорія атрибуції є психологічною концепцією, яка пояснює сприйняття подій людьми та їх інтерпретацію. Зазначені когнітивні процеси допомагають пояснити причини подій. Теорія атрибуції пояснює як люди розуміють свій досвід, упередженість стосовно певних явищ, причини низьких досягнень, сприйняття та інтерпретацію подій. Даний феномен пояснює те, як люди формують думку про світ навколо та власні переконання.

Початок досліджень явища атрибуції (приписування соціальному об'єкту певних характеристик, які не представлені в актуальній ситуації) пов'язано з прізвищами К. Левіна, Л. Фестінгера, але першим дослідником, який почав вивчати даний феномен став Ф. Хайдегер. Вони довели, що люди намагаються пояснити для себе не тільки поведінку інших, а й їх якості, потреби та ін.

Е. Євланова, В. Луньов проаналізували основні теорії атрибуції та констатували, що первинними теоріями є наступні: теорія навченої беспорядності (М. Селігман), «депресивної безнадійності» (Л. Аллой, Д. Абрамсон, Дж. Металскі), «концепція диспозиційного оптимізму» (К. Карвер, М. Шейєр).

Перші системні дослідження стану вивченої беспорядності були проведені в 60-х роках ХХ сторіччя М. Селігманом. Хоча, описи зазначеного стану можна зустріти ще в І. Павлова. «Вивчена беспорядність» окреслювала непритаманну поведінку собак в процесі їх навчання під дією електричного струму і проявлялась в невмінні уникати струму та втікати. З 1967 по 1975 роки дослідники виділяли мотиваційний та когнітивний компоненти в зазначеному навчанні тварин і людей, а в 1975 році М. Селігман звернув увагу і на емоційний компонент, відзначивши, що беспорядність пригнічує емоції.

Також він провів аналогію даного явища з депресією (назвавши безпорадність її аналогом). Спочатку, на його думку, виникає стан адаптивного страху, який сприяє пошуку виходу з ситуації та зменшується в результаті успіху. Якщо травматична ситуація неконтрольована, то страх перетворюється на дезадаптивний, який сприяє втраті великої кількості енергії та припиненні пошуку шляхів втечі, з часом такі емоції замінюються депресією. Відповідно, М. Селігман відзначав безпорадність як психічний стан, який виник у результаті негативних (або позитивних) ситуацій, що не піддаються контролю і викликають певні дефіцити в когнітивній сфері (нездатність сприймати нові можливості), емоційній (зневіра, депресія, знижена самоповага та тривожність), мотиваційній (зниження або відсутність активності втручання в ситуацію) сферах [7].

Дослідницька робота М. Селігмана з експериментами на собаках була продовжена експериментами на людях, які провели дослідники Пенсильванського університету: Дж. Овермайєр, М. Селігман, П. Соломон та С. Майєр. На початкових етапах вчені застосовували в своїх наукових пошуках подібні умови, але отримати незначний ефект формування безпорадності. Далі Д. Хірто, американський психолог, в 1971 році застосував вплив сильного неприємного звуку на людей, під час якого давав складні завдання. І ті досліджувані, які вже мали досвід невдач, в таких умовах були не достатньо активними, менше прагнули знайти вихід та вирішити завдання [9].

Вченому вдалось виявити ще два фактори формування безпорадності, це здібності досліджуваного та форма внутрішнього/зовнішнього локусу контролю. Він звернув увагу на те, що зовнішній локус контроль сприяє зниженню пошукової активності та наочінню уникнення неприємної події [8].

Ще одна теорія, яку розробляли Л. Абрамсон, Л. Еллой, Г. Металскі в межах когнітивної психології. Центральну роль в даній теорії відіграла безнадійність, яка виникала в результаті негативного травмуючого досвіду. Даний феномен складається, на їх думку, з безпорадності (яка проявляється у

неможливості контролю наслідків, як позитивних, так і негативних) та очікування негативних обов'язкових наслідків [8].

Концепція диспозиційного оптимізму за М. Шеєр та Ц. Карвер базувалась на відчутті впевненості-невпевненості, яке може проявлятися в різних ситуаціях та пов'язується з узагальненими позитивними чи негативними очікуваннями від різних сфер життя. Очікування від майбутнього лише гарних подій і є диспозиційним оптимізмом. Диспозиція в наукових психологічних дослідженнях постає як готовність та схильність до вчинку, схильність до дій, яка не обумовлена причинами (В. Штерн), певний комплекс рис особистості, які провокують схильність до певної реакції (Г. Олпорт), усвідомлена готовність особистості до оцінки ситуації та поведінки, які обумовлені попереднім досвідом.

Основу диспозиційного оптимізму склала модель «очікуваної цінності» Джона Аткинсона, відповідно якої поведінка людини завжди спрямована на досягнення певної цілі, яку спочатку потрібно ідентифікувати, а потім на неї вже можна орієнтуватися в процесі діяльності. Кожна ціль має свою значущість для людини, яка й визначає рівень мотивації, необхідний для її досягнення. Вчений запропонував концепцію мотивації досягнення, в якій вказував, що людина діє лише тоді, коли сподівається досягнути поставлених суб'єктивно значущих цілей. Якщо ж у людини недостатньо впевненості в успішному завершенню, то скоріше за все, вона не приклатиме зусилля для досягнення цілі, навіть незначна перешкода може завадити запланованому. Очікування мають різну широту й виступають регуляторами поведінки, а впевненість у певній цілі постає визначальною для її досягнення [8; 9].

Е. Євланова, В. Луньов, провівши історико-психологічний аналіз оновленої теоретичної моделі каузальної атрибуції, відзначили, що провідне місце в ній посідають атрибуції причинності, які пояснюють поведінку людини під час неконтрольованої несприятливої ситуації. Вони констатували три основні виміри даного феномену: фокус (внутрішній-зовнішній), стабільність/нестабільність, загальність/конкретність [10].

Б. Вайнер відзначав зовнішню та внутрішню атрибуцію, яка й визначає тип переживання людиною своїх успіхів чи невдач, надаючи емоційного забарвлення діяльності людини через переживання почуття гордості, радості, або ж, навпаки, сорому чи провини. Рух до мети, на думку вченого, залежить від того, якою каузальною атрибуцією послуговується особистість. Зовнішня атрибуція провокується такими неконтрольованими факторами як везіння або складність задачі, тоді як внутрішня атрибуція успіху спричиняється контролем особистості, її здібностями та зусиллями. Саме вид атрибуції характеризує досягнення мети: певна частка людей зазнаючи невдачі, припиняє сподіватись на везіння, а інша – продовжує працювати з подвійним зусиллям. Вид атрибутивного стилю може з часом змінювати погляд людини на саму себе. Наприклад, зовнішня атрибуція знижує розчарування у випадку негативних результатів діяльності, а внутрішня притуплює почуття радості від успіху. Але, саме внутрішня атрибуція, на думку вченого, спонукає до високих досягнень у діяльності [1].

Також Б. Вайнер прогнозував зміни в поглядах людей, які мотивувались досягненнями. Негативні результати викликали атрибуцію невезіння (зовнішню), а атрибуція щасливого випадку притуплювала почуття радості від успіху.

Атрибуції відіграють важливу роль в міжособистісному спілкуванні, складаючи основний зміст соціальної перцепції. Вони допомагають розібратися, яким є наш співрозмовник як особистість і чому діє саме таким чином, а не іншим. Атрибуції сприяють організації інформації в психологічно значущому ключі. Вони пов'язанні з процесом контролю і виробляються частіше в тих людей, які прагнуть контролювати все навколо себе (Burger & Nemans, 1988), виступають механізми самозахисту (А. Налчаджян, 2000) та сприяють упорядкуванню нової інформації про світ, допомагаючи нівелювати невідповідність між старими та новими підходами в розумінні поведінки та прагнень оточуючих (Snyder & Higgins, 1988). Вищезазначені дослідники виділили наступні основні різновиди атрибуції:

- 1) атрибуція рис і якостей (приписування іншій людині цілого ряду особистісних рис на основі особливостей поведінки та зовнішніх рис),
- 2) каузальна атрибуція (приписування поведінці людини певних мотивів та причин, які насправді можуть не співпадати з нашим сприйняттям),
- 3) диспозиційна атрибуція (приписування іншим певних установок, які містять різне відношення до різних людей та суспільних явищ, досягаючи таким чином певного розуміння інших).

Через різне сприйняття ситуації в атрибутивних процесах часто виникають помилки, основними з яких є переоцінка особистісних причин, мотивів, установок інших й недооцінка ситуаційних дій (основна помилка атрибуції) та приписування поведінці інших особистісних якостей і внутрішніх мотивів, а своїй – зовнішніх. Основну помилку атрибуції ми можемо спостерігати в різних реальних життєвих ситуаціях, вона виникає через наступні причини: недооцінка впливу середовища, переоцінка ролі внутрішніх мотивів та установок, неузгоджені вимоги рольової поведінки.

Отже, можемо підкреслити, що атрибуції здійснюють вплив на наші міжособистісні стосунки, думки та мотивацію, мають потужну мотиваційну силу, але можуть бути уявними та суб'єктивними, інколи навіть вигаданими, перебільшуючи власну роль [14].

Т. Дучимінська [8; 9], аналізуючи наукові доробки Ф. Хайдера та Г. Келлі, відзначила, що теорія каузальної атрибуції на сучасному етапі пояснює широкий спектр соціально-психологічних феноменів в поведінці та взаємодіях людей. Вона базується на тому, що людина завжди намагається пояснити причини власної поведінки та інших, на зазначені пояснення мають вплив певні закономірності, а самі пояснення суттєво впливають на самопочуття та поведінку. Аналізуючи доробки зарубіжних вчених (Г. Келлі, Дж. Роттер, Л. Фестінгер, Р. де Чармс та інші), дослідниця виявила певну динаміку у дослідженнях каузальної атрибуції: на ранніх етапах вона розумілась як

пояснення поведінки інших, потім – як пояснення причин власної поведінки, згодом, для пояснення і власних внутрішніх станів. Тобто, сьогодні атрибуція постає базовим процесом у сприйнятті себе, інших та обставин.

Основоположну роль у дослідженні атрибуції відіграв Ф. Хайдер, який ще в 1958 році окреслив основні класи та переконання у вивченні даного феномену. Людина, на його думку, прагне до утворення гармонійної картини світу та виробляє власну психологію життя, яка й пояснює причини та мотиви поведінки інших. Як правило, це внутрішні причини (ті, які локалізовані всередині, наприклад нерозвинені вміння) або зовнішні (ті, які знаходяться поза людиною, наприклад складне завдання). Тобто, на думку Ф. Хайдера, причинами вчинків інших людей постають особистісні риси (диспозиції) або ситуації.

Важливими виступили і дослідження Г. Келлі, який окреслив критерії поведінки людини: критерій сталості (постійність), критерій винятковості (ситуативність) та критерій консенсусу (типовість). Це проявляється в поясненні поведінки інших. Наприклад, внутрішніми чинниками ми пояснюємо поведінку людини тоді, коли її прояви постійні та не відрізняються в інших ситуаціях, а інші люди в цих же ситуаціях мають поведінкові прояви, які суттєво відрізняються. Тоді як в людина демонструє постійну поведінку в подібних ситуаціях, а в інших випадках її поведінка відрізняється, а більшість людей демонструють такі ж прояви, ми говоримо про зовнішні чинники. На думку вченого, у кожної людини є свої схеми причинності, або казуальні схеми, які мають широкий репертуар та включаються в різних ситуаціях. А найважливішим питанням для Г. Келлі було визначення, яка з цих схем вмикається в кожному конкретному випадку [9].

Для опису структури акту каузальної атрибуції Г. Келлі застосував елементи процесу міжособистісного сприйняття: ситуація, об'єкт та суб'єкт. Відповідно, приписування причин здійснюється за трьома лініями. Враховуючи адресацію причин, вчений виділив три види каузальної атрибуції, які пов'язав з типами особистості та індивідуальним характеристиками:

- особистісна атрибуція (приписування причин суб'єкту дії),
- стимульна атрибуція (приписування причин об'єкту дії),
- ситуативна атрибуція (приписування причин ситуації).

Л. Гудкін, проаналізувавши динаміку теорій атрибуції підкреслив розуміння різних видів атрибуцій щодо пояснень своєї поведінки та поведінки інших. Зокрема, ним проаналізовані поняття самоатрибуції (атрибуція щодо власної поведінки) та атрибуції щодо інших (пояснення поведінки інших людей). Окрім того, вчений звернув увагу на критерії атрибуції:

- внутрішній-зовнішній (людина пояснює неуспіхи власною поведінкою або через поведінку інших);
- стабільний – нестабільний (пошук причин невдач у конкретній події або інших ситуаціях);
- загальний – конкретний (визначення впливу невдачі на всі сфери життя чи лише на конкретну ситуацію);
- контрольований – неконтрольований (здатність контролювати причину невдачі або визнання, що вона знаходиться поза самоконтролем) [14; 15].

1.2. Психологічні змістові параметри атрибутивного стилю

Існує ряд досліджень, до вчені намагались визначити певні передумови виникнення атрибуцій. Наприклад, Р. Хасті відзначав наступні ситуації, які провокують виникнення таких приписувань: прагнення отримати відповідь на запитання щодо іншої особистості; неочікуваність подій; складні завдання, які необхідно вирішувати; залежність від інших. А. Налчаджян відзначав залежність атрибутивних процесів від рівня домагань особистості та соціального порівняння.

Поняття атрибутивного стилю ввів М. Селігман, який разом з Л. Амбрамсон відносив його до ключового поняття вивченої безпорадності та депресії. Основними параметрами атрибутивного стилю, на думку М. Селігмана та Л. Амбрамсона виступають локус (спрямованість пояснення

причин події на себе або зовнішній світ), стабільність (оцінка за стабільністю прояву чи тимчасовістю), глобальність (універсальність або конкретність ситуацій), контрольованість. На основі поєднання виділених параметрів, М. Селігман виділив два атрибутивні стилі в поведінці:

- оптимістичний (конструктивний), при якому успіхи визнаються стабільними, глобальними та контрольованими, невдачі – тимчасовими, локальними та контрольованими;
- песимістичний, який впливає на сприйняття негативних подій довготривалими та постійними з неможливістю їх контролювати; успіхи – випадковими та тимчасовими, що не піддаються контролю.

Враховуючи викладену вище концепцію, К. Фоменко, О. Кузнецов констатували, що атрибутивно-стильові особливості впливають на чутливість особистості до стресових факторів. Варіативність такої чутливості залежить від копінг-стратегій, які обираються: звернення за допомогою до членів родини, або ж до друзів [39].

Т. Клібайс пов'язала атрибутивний стиль особистості з її адаптаційними можливостями. Адаптивність психіки, разом з гнучкістю, постають критеріями психологічної зрілості, відповідно, високий рівень можливостей адаптації атрибутивного стилю в період дорослості особливо актуальний. Поєднання взаємозв'язків атрибутивного стилю та властивостей особистості і складають, на думку вченої, адаптивні можливості атрибутивного стилю, який не зводиться до негативного чи позитивного. Додатковими чинниками підвищення адаптивних можливостей атрибутивного стилю стали пошук підтримки, прийняття відповідальності, копінг-стратегії позитивної переоцінки ситуації [15].

В. Попов, досліджуючи набуту безпорадність, виявив, що окремі атрибутивні стилі сприяють її виникненню, а деякі, навпаки, нівелюють. Частіше стан безпорадності, на його думку, переживають люди, які причинами негативних подій визнають стійкі та глобальні явища, позитивних –

зовнішніми причинами, які є нестійкими та індивідуальним. В першому випадку респонденти частіше зберігають негативний досвід, зберігаючи симптоматику. Також вчений розводить безпорадність через внутрішні та зовнішні чинники, адже внутрішні атрибуції сприяють розвитку заниженої самооцінки, що приводить в подальшому до зниження ефективності в поведінці та дефіцитів у адаптивних проявах до змінних умов [29].

Е. Євланова та В. Луньов [10], підтримуючи думку Д. Коуту, констатують, що атрибутивні стилі – це лише напрямки для певних типів атрибуцій, які у очевидних ситуаціях менше впливають на їх перебіг, а в неоднозначних – відіграють набагато важливішу роль. При чім, атрибуції вони визначили причинно-наслідковими (каузальними) поясненнями певних подій, процесів чи фактів, тоді як атрибутивні стилі постають індивідуальними схильностями до здійснення подібних атрибуцій в різних ситуаціях. Цікавими постають їх дослідження атрибутивних стилей, детермінованих життєстійкістю, внутрішньо-переміщених осіб. Вчені також констатували, що атрибутивні стилі мають гендерні відмінності. Модель атрибутивного стилю у жінок складається з наступних факторів: «негативістична ізоляційна незалученість» (тенденції до генералізації негативного досвіду, уникнення як стиль поведінки, дисоціативні переживання, переважання негативних оцінок інших, захисні стратегії у формі заміщення та переносу); «прагматичний афективний контроль» (проявляється в здатності балансувати Я-афекти страху та тривоги, сприйняття гарних подій, захисні стратегії у формі придушення, регресії, витіснення); «проактивна нарцисична стратегія» (сприйняття постійності гарного, базові переконання щодо ненадійності інших, сталості вдачі, захисний комплекс складається із контролю та проєкції). У чоловіків визначено чотирьохфакторну модель атрибутивного стилю: «нарцисична ворожа незалученість» (характерне сприйняття постійності поганого, нарцисична деструктивність, базові переконання щодо вирішального впливу випадковості, цінністю власного Я, знеціненням інших, але, контрольованості

зовнішнього світу); «маскулінна домінантна політичність» (переконання щодо нестабільності світу, важливості самоконтролю, неклінічні прояви маккіавеллізму, конструктивного функціонування страху); «стабільна проактивність» (прийняття ризику, впевнення щодо стабільності вдачі, постійності гарного, внутрішньої конфліктності, механізмом психологічного захисту в даному випадку виступає альтруїстичність); «пасивна ввідстороненість» (представлена сприйняттям широти поганого, базовим переконанням щодо неприхильності світу, іпохондричністю). Отже, Е. Євланова та В. Луньов чинниками атрибутивних стилів визначили концепти базових переконань, неклінічні прояви поведінкових паттернів, функціональні механізми психологічних захистів [10].

Достатньо ґрунтовним, на нашу думку, є дослідження Л. Балецької, яка застосовуючи системний підхід виділила основні структурні елементи атрибуції [1]:

- локус контролю, який окреслює локалізацію причин поведінки особистості чи групи. Залежно від них й було виділено наступні види атрибуції: внутрішня чи диспозиційна (мотивована атрибуція особистісними характеристиками людини, внутрішніми установками чи мотивами), зовнішня або ситуативна (поведінка людини сприймається як наслідок впливу зовнішніх факторів);

- міжоособистісні стосунки, які формують світогляд сучасної особистості загалом та атрибуції успіху та які впливають на процес професійного й особистісного становлення;

- почуття відповідальності, яке пов'язане з причинним аналізом вчинків та виявляється на трьох рівнях: безпосередності-опосередкованості (просторова близькість - просторова віддаленість), можливості передбачати результати взаємодій, навмисність здійснюваних вчинків;

- цінності, які дають можливість добудовувати атрибуції та визначати власну поведінку і бажаний стиль життя;

- мотиви, які визначають функціонування внутрішньої атрибуції та її стиль. До таких стилів можна віднести консенсус, навмисність та послідовність, які провокують обдуману поведінку більшості (визначається ситуативними мотивами) чи нестандартну (визначається особистісними мотивами).

Вчена досліджувала атрибуцію успіху, та визначила її залежність від типу особистості. Наприклад, для стійкого типу успіх пов'язаний з рівнем його здібностей, прикладених зусиль та високим рівнем самоусвідомлення, а для нестійкого – з рівнем везіння, складністю поставлених завдань та низьким рівнем самоусвідомлення [1].

Л. Балецька, досліджуючи професійне самовизначення особистості, визначила показники атрибуції успіху та її рівні: самоатрибуція професійно важливих здібностей, яка впливає на домагання, наполегливість та ініціативність в роботі; атрибуція ціннісного значення вибору, зафіксованого в моделі «Я-успішного».

Т. Калібас, вивчаючи атрибутивний стиль в рамках дослідження навченої безпорадності, вказала на появу двох тенденцій у його поясненні: як прояв сфери індивідуальних відмінностей та особистісної сфери. Поряд з поняттям атрибутивного стилю часто застосовуються поняття оптимізму-песимізму, які відносять до позитивного та негативного стилів атрибуції. Вчена окреслила наступні параметри даного феномену: сталість причин події (характеристика, пов'язана з часом), широта (перенесення причин події на інші сфери життя), інтернальність – екстернальність та контроль, як здатність контролювати причини ситуації [14].

Л. Ветличенко та Б. Сюй [2], аналізуючи змістові параметри атрибуції, відзначили вплив особистісних властивостей людей на процес пояснення відповідних проявів поведінки, вважаючи, що це накладає відбиток на суб'єктивне сприйняття особистості та поведінки оточуючих. Вони підкреслили, що виявляючи індивідуальні особистісні властивості людини серед найяскравіше виражених проявів (які демонструються в різних

міжособистісних стосунках), можна виявити і особливості індивідуального розуміння ситуації, співвідношення її складових та інтерпретації, частиною чого є атрибутування (процес приписування значень). Отже, процес атрибуції постає постійним явищем психічного відображення та має особистісне (суб'єктне) забарвлення. Відповідно, дослідники зазначили, що представникам різних типів особистості властиве різне атрибутування (наприклад, іпохондричне, депресивне, істеричне тощо).

Вчені гіпотетично побудували модель атрибутування на основі особистісних характеристик, вважаючи, що вона має наступні компоненти: самоствалення, самооцінки, толерантності, асертивності та соціального інтелекту. Сама процедура атрибутування, на їх думку, постає як згорнуте (імпліцитне) судження людини про відношення причини-наслідки в різних життєвих ситуаціях та є частиною загального механізму розв'язування поведінкових задач. Атрибуція не разове явище, а присутня постійно та проявляється з різною інтенсивністю, яка залежить від складності ситуацій, що вирішує людина. Але її прояви продиктовані не безпосередньою ситуацією, а особливостями результату, який людина хоче отримати. Тобто, особистість вирішує задачу на основі сформульованих для себе умов, тобто, через особистісне трактування [2].

Оскільки атрибутивний стиль особистості тісно перегукується з особистісними характеристиками та типом особистості, то можемо окреслити структуру атрибутивного стилю через наповнення її компонентами, які проявляються і в структурі Я-концепції особистості, а саме, когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий компоненти [33].

Змістове наповнення структури атрибутивного стилю здійснювалось нами на основі аналізу його параметрів, окреслених вище та представлено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Порівняльна характеристика змістових параметрів Я-концепції та атрибутивного стилю особистості

Назва компонентів	Характеристика компонентів	
	Я-концепції	Атрибутивного стилю
Когнітивний	співвіднесення себе з собою, своїми цінностями, мотивами та образом-Я, які можуть відрізнитись різноманітністю, проявами виразності, цілісності й стабільності	Цінності, мотиви, рівень самоусвідомлення, соціальний інтелект, асертивність, толерантність,
Емоційно-оцінний	стійкість самооцінки на базі котрої формується ієрархія змістових шкал, усвідомленість ролей і цінностей	почуття відповідальності, рівень тривоги, самооцінка, самоствавлення,
Поведінковий	високий рівень саморегуляції, самоконтролю, самоефективність і саморозвиток,	локус контролю, екстернальність/інтернальність, адаптивні можливості, мотивація до успіху, ініціативність, наполегливість, домагання, проактивність, копінг стратегії

Отже, враховуючи вплив особистісних якостей та утворень на розвиток атрибутивного стилю особистості, ми вважаємо, що його структура має подібність із трьох компонентною структурою Я-концепції, відрізняючись лише поєднанням певних параметрів в її наповненні. Дослідженню зазначених параметрів і буде присвячений наш наступний розділ.

РОЗДІЛ II. Емпіричне дослідження атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості

2.1. Методика організації дослідження атрибутивного стилю особистості

Проведений вище теоретичний аналіз досліджень атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості окреслив складність вивчення даного феномену через його багатокomпонентну структуру та опосередкованість у проявах через самооцінку, емоційні стани, мотивацію та ін. Тому, метою нашого дослідження стало з'ясування психологічних особливостей атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості.

Також на цьому етапі були визначені наступні завдання експерименту:

1. Визначити методичні інструменти дослідження.
2. Дослідити психологічні особливості атрибутивного стилю особистості.
3. Визначити особливості розвитку атрибутивного стилю досліджуваних за допомогою методів математичної статистики.
4. Розробити програму оптимізації атрибутивного стилю особистості.

У дослідженні взяли участь 69 респондентів, які є курсантами Львівського державного університету внутрішніх справ.

Емпіричне дослідження атрибутивних стилей особистості проводились в декілька етапів.

1-й етап – підготовчий, який направлений на визначення вибірки дослідження та підбору інструментарію, а саме психодіагностичного і методичного.

2-й етап – проведення емпіричного дослідження.

3-й етап – полягав у здійсненні обробки отриманих емпіричних даних.

4-й етап – це інтерпретація отриманих емпіричних даних.

Для з'ясування психологічних особливостей атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості ми підібрали пакет психодіагностичних методик:

- «Тест на оптимізм» (Л. Рудіна)
- «Вольова регуляція особистості» (М. Гуткін, Г. Михальченко),
- «Дослідження міжособистісних стосунків за методикою «Q – сортування» (В. Стефансон).

Методика «Тест на оптимізм» [8] розроблена на основі методики «Опитувальник атрибутивного стилю», автором якої є М.Селігман. На думку Л.Рудіної, оптимістичність людини визначається через звичний спосіб пояснення та інтерпретації подій, а конкретніше, стилем пояснення, який формується в дитинстві. Даний стиль окреслюється трьома основними параметрами: постійність, широта, персоналізація. І кожен з них проявляється при поясненні різних ситуацій, як позитивних, так і негативних.

Постійність проявляється як впевненість в постійному або тимчасовому характері подій, які відбуваються з людиною. Наприклад, песимістичний стиль атрибуції характеризується впевненістю в тому, що негативні події мають постійний характер, а позитивні, навпаки, тимчасові. Тоді як для оптимістичного стилю характерна переконаність у постійності позитивних подій та тимчасовому характері негативних.

Широта постає просторовою характеристикою пояснень. Універсальні пояснення неприємних подій (тобто широкі), характерні для песимістів та проявляються у схильності до нерациональних ототожнень негативного досвіду. Оптимісти ж пояснюють невдачі конкретними причинами, не об'єднуючи їх. Тоді як позитивні ситуації оптимісти пояснюють універсальними причинами і навпаки.

Персоналізація характеризує спрямування на зовнішні чи внутрішні причини позитивних чи негативних подій. Для песимістів характерне приписування невдач собі, а успіхів – зовнішнім ситуаціям. Оптимістичний стиль характеризується протилежними тенденціями.

Методика «Вольова регуляція особистості» (М. Гуткін, Г. Михальченко) [30] спрямована на визначення загального показника, який включає вольову структуру, особливості волі, ціннісно-смыслову систему, організацію діяльності, а також такі якості, як рішучість, наполегливість, самоконтроль і незалежність.

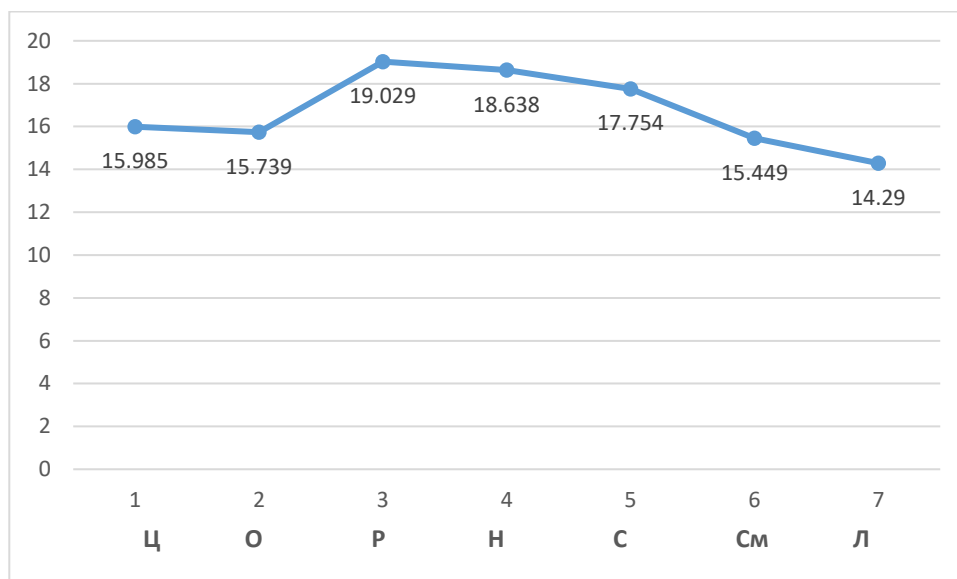
Респондентам пропонувалось обрати ту відповідь на питання опитувальника стосовно своїх особливостей особистості та характеру. Їм необхідно було прочитати кожне питання та поставити знак «+» навпроти обраного варіанту відповіді. Варіанти відповідей були наступні: «так», «скоріше так, аніж ні», «скоріше ні, аніж так», «ні».

Наступна методика - «Дослідження міжособистісних стосунків за методикою «Q – сортування» (В. Стефансон) [11] була спрямована на визначення певних тенденцій в міжособистісних стосунках: залежність – незалежність, товариськість – нетовариськість, прийняття боротьби- уникнення боротьби. Міжособистісні стосунки здійснюють значний вплив на особистість, вони ґрунтуються на феномені взаємовпливу. Він полягає у взаємному обміні думками, почуттями, вчинками, які в процесі взаємодії викликають зміни в поведінці, установках, оцінках та характері.

Відповідно до інструкції методики, випробуваним потрібно було оцінити набір тверджень, відповівши «так» або «ні». В крайньому випадку дозволялось відповісти «маю сумнів».

2.2. Аналізування та інтерпретація результатів емпіричного дослідження психологічних змістових параметрів атрибутивного стилю особистості

Вольова регуляція особистості дозволяє досягати поставлених завдань та оцінювати наслідки власної активності. Даний феномен ми досліджували за допомогою методики «Вольова регуляція особистості» (М. Гуткін, Г. Михальченко)». Результати дослідження презентовані нижче (мал. 2.1., 2.2.).

Малюнок 2.1. Кількісні середні показники вольової регуляції досліджуваних

Умовні показники: Ц – ціннісно-смилова організація особистості, О – організація діяльності, Р – рішучість, Н – наполегливість, С – самовладання, См – самостійність, Л – показник брехні.

Як видно з малюнку 2.1., найвищі значення має показник «рішучість» (19,029 бали). Дана вольова якість дозволяє людині вчасно ухвалювати та виконувати рішення в важливих ситуаціях. Вона проявляється як здатність швидко оцінювати обставини й приймати рішення в умовах жорстко обмеженого часу.

Достатньо високі показники визначено за критерієм «наполегливість» (18,638 бали). Наполегливість є особистісною вольовою якістю, яка спрямовує на досягнення мети та допомагає долати перешкоди, незважаючи на труднощі.

Трохи менше значущості виявлено в показника «самовладання» (17,754 бали), хоча він також проявився у більшості досліджуваних високим рівнем розвитку. Зазначена вольова якість сприяє збереженню внутрішнього спокою людини, допомагає їй діяти виважено в складних ситуаціях.

З незначними відмінностями проявились у респондентів показники «ціннісно-смилова організація», «організація діяльності» та «самостійність»

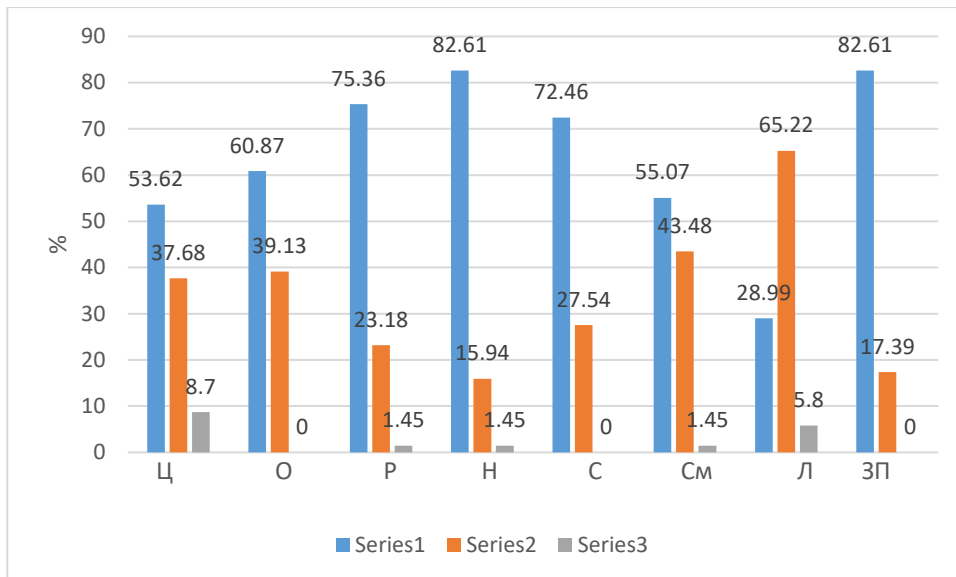
(15,985; 15,739 та 15,449 бали відповідно). Кількісне значення даних показників окреслює високий рівень у більшості розвиток функціональної системи, яка не тільки формує сенс життя людини, а й регулює способи його досягнення. Дозволяє цілеспрямовано впливати на діяльність та управляти нею в процесі реалізації планів і цілей, та нести особистісну відповідальність за власний вибір.

Найменше значення виявлено у показника брехні (14,29 балів). Але, можемо підкреслити його достатньо високий рівень у досліджуваних. Такий розподіл вказує на недостатню щирість більшості досліджуваних та прагнення здаватись «кращими» та більш прийнятими в групі.

Достатньо високі показники вольової регуляції у досліджуваних ми пов'язуємо з їх професійним вибором, який окреслений правоохоронною діяльністю, адже всі респонденти, які взяли участь в дослідженні – курсанти закладу системи внутрішніх справ. Тому, рішучість, самовладання, наполегливість та інші вольові якості, описані вище активно пропагуються та розвиваються в даній системі.

Підтвердженням високого рівня прояву вольової регуляції у більшості опитаних є розподіл показників за рівнями, який презентовано нижче (мал.2.2.).

Окреслені на малюнку рівні прояву вольових якостей також підтверджують найвищий рівень прояву за показником «наполегливість» (високий рівень у 82,61%) у респондентів. Це вказує на те, що більшість опитаних не відкладають розпочату роботу, прагнуть довести до кінця будь-яку справу, утримують цікавість до розпочатих справ, проявляють твердий характер та завзятість. Лише приблизно 16% опитаних (середній рівень) можуть інколи не завершувати розпочату справу та братися за іншу, демонструвати лінь та втрачати інтерес до розпочатої діяльності.

Малюнок 2.2. Кількісні показники (у %) рівнів вольової регуляції досліджуваних

Умовні показники: Ц – ціннісно-смілова організація особистості, О – організація діяльності, Р – рішучість, Н – наполегливість, С – самовладання, См – самостійність, Л – показник брехні, ЗП – загальний показник.

Ряд 1 – високий рівень, ряд 2 – середній рівень, ряд 3 – низький рівень.

На другому місці серед високого рівня прояву вольових якостей у досліджуваних знаходиться показник «рішучість» (75,36%). Це окреслює у них впевненість в собі та своїх діях, особливо в незнайомих ситуація, легкість зважитись розпочинати щось нове та відсутність коливань при прийнятті рішень. Хоча, приблизно п'ята частина опитаних (23,18%) відчувають невпевненість в собі та нерішучість в певних ситуаціях, їм буває важко увійти в аудиторію, коли вони запізнюються.

За показником «самовладання» у більшості опитаних також визначено високий рівень його прояву (72,46%), що окреслює їх значну витримку та холонокровність, відсутність тривожних думок пере сном, вміння регулювати власні емоції та здатність примусити себе робити малоприємні справи, які можуть бути корисними для майбутнього. Але близько третини опитаних (27,54%) все ж відзначили, що їм інколи заважають їх емоції в житті

та не завжди вони можуть примусити себе робити те, що їм не подобається, хоча це може бути важливим для майбутнього.

Більшість опитаних відзначились високим рівнем вміння організувати діяльність (60,87%). Це проявляється відсутністю спізнень на навчання, вмінням дотримуватись плану, виконанням обіцянок та бажанням досягти запланованих цілей, акуратністю в справах та дотриманням режиму. Майже 40% опитаних відзначили, що інколи вони можуть бути незібраними, неакуратними та не виконують обіцянок, не можуть позбутися шкідливих звичок.

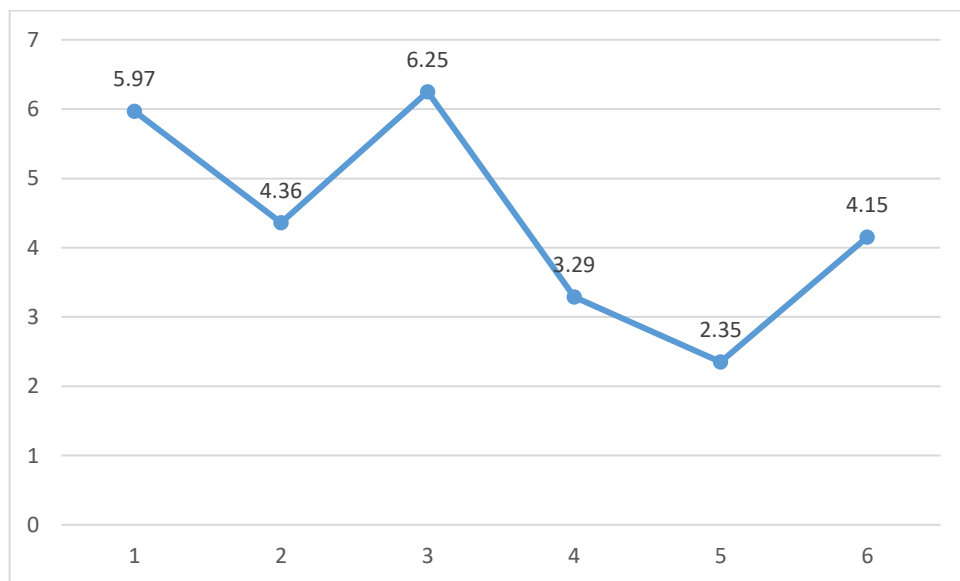
Високий рівень показника «самостійність» мають трохи більше половини опитаних (55,07%). Це проявляється у них вмінням приймати сторону в суперечці на основі своєї думки, самостійним контролем свого життя, вони мають власну думку та не роблять щось за компанію з іншими, якщо не хочуть цього. Значна частка опитаних (43,48%) має середній рівень даного показника, що окреслює інколи їх роль підлеглого у стосунках, необхідністю контролю дорослими та підштовхування. Також їм буває складно відірватися від спокуси без сторонньої допомоги, наприклад від цікавого фільму чи комп'ютерної гри.

Найменшу значущість отримав показник ціннісно-сислової організації особистості, хоча він також має у більшості високий рівень (53,62%), але є певна частка й низького (8,7%). Тобто, більшість досліджуваних вважають своє життя цікавим та повноцінним, чітко уявляють собі своє майбутнє, яке пов'язане з їх життєвим покликанням, мають чіткі та визначені інтереси. Респонденти з низьким рівнем даного показника хотіли б докорінно змінити своє життя, вони постійно змінюють свої інтереси, їм важко віддати перевагу чомусь одному, своє життя вони не вважають повноцінним та цікавим.

Отримані кількісні показники рівня розвитку вольових якостей характеризують високий рівень вольової організації у більшості досліджуваних (82,61%). Це свідчить про їх усвідомлену здатність визначати для себе цілі на основі існуючої реальності, шляхи та способи їх досягнення.

Близько п'ятої частини опитаних респондентів (17,39%) мають недостатньо розвинені вольові якості.

На процес становлення атрибуційного стилю здійснюють беззаперечний вплив і міжособистісні стосунки. Елементи процесу міжособистісного сприйняття (ситуація, об'єкт та суб'єкт), що було зазначено нами вище, використовуються Г. Келлі в описі структури каузальної атрибуції. Тому, ми вважаємо, що зазначений феномен здійснює вплив на становлення атрибутивного стилю особистості. Його ми досліджували за методикою В. Стефансона «Дослідження міжособистісних стосунків - «Q-сортування». Дана методика дала нам можливість виявити дихотомічні прояви стосунків в оточенні досліджуваних та ставлення до них: «залежність – незалежність», «товариськість-нетовариськість», «прийняття боротьби-неприйняття боротьби». Отримані нами результати презентовані на мал.2.3. та 2.4.

Малюнок 2.3. Кількісні середні показники міжособистісних стосунків у досліджуваних

Умовні позначення: 1 – залежність, 2 – незалежність, 3 – товариськість, 4 – нетовариськість, 5 – прийняття боротьби, 6 – неприйняття боротьби.

Як можна побачити на малюнок 2.3., найяскравішою рисою в міжособистісних стосунках досліджуваних виявилась товариськість (6,25

бали). Це форма моральної культури, яка характеризує потребу людини в спілкуванні та спільній діяльності. Спільні цілі та життєві погляди викликають позитивну емоційну забарвленість у стосунках, яка сприяє симпатії, взаємодопомозі та взаєморозумінню. Якщо таких людей об'єднує ще й спільна діяльність та почуття відповідальності за неї, то в них обов'язково будуть розвиватися товариські стосунки. Критерій «нетовариськість», як протилежний попередньому показнику опинився на передостанньому місці в розподілі (3,29 бали).

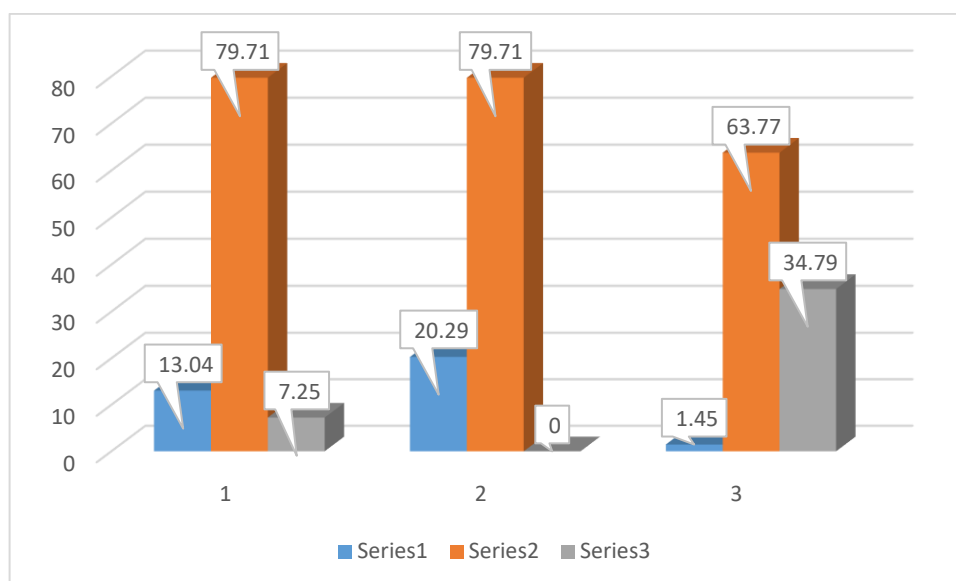
На другому місці за значущістю опинилась категорія «залежність» (5,97 бали), яка вказує на обмежену можливість приймати самостійні рішення відповідно своїх інтересів та певне підкорення зовнішнім вказівкам і наказам. Це можна пояснити обраним професійним вибором, адже всі досліджувані є курсантами та майбутніми поліцейськими, які знаходяться в «системі» та мають коритися наказам. Але, в той же час, показник «незалежність», який опинився на третьому місці за значущістю (4,36 бали), окреслив можливість респондентів приймати самостійні рішення, хоча й обмежену, через умови навчання.

Наступний показник «прийняття боротьби – неприйняття боротьби» за своєю значущістю опинився на третьому місці (2,35 та 4,15 бали відповідно). Такий розподіл значень окреслює схильність досліджуваних не приймати боротьбу та частіше підкорятися лідеру чи загальній думці, стримуватися в прояві власних емоцій.

Також нами були визначені частота полярних тенденцій в міжособистісних стосунках досліджуваних. Кількісні показники презентовані нижче на малюнку 2.4.

Як видно з рисунку, 13,04% респондентів виявили залежність у міжособистісних стосунках. Це проявляється в них схильністю діяти під впливом порад лідера, підлаштовуватися під настрої групи. Такі досліджувані, як правило, погоджуються з основними напрямками діяльності групи та віддають перевагу лідеру, який бере на себе відповідальність. Вони часто

пристають на бік лідера у суперечках та намагаються звертатись до нього частіше, ніж до інших.

Малюнок 2.4. Кількісні показники (у %) міжособистісних стосунків у досліджуваних

Умовні позначення: 1 – «залежність-незалежність», 2 – «товариськість-нетовариськість», 3 – «прийняття боротьби-уникнення боротьби».

Ряд 1 – високий рівень, ряд 2 – середній рівень, ряд 3 – низький рівень

Більша частина опитаних (79,71%) виявили схильність проявляти як залежність так і незалежність в стосунках під впливом різних ситуацій. Вони можуть протиставляти себе лідеру, прагнуть тримати високий статус, можуть виражати невдоволення лідером. Але, все ж таки, не завжди можуть брати на себе відповідальність за стосунки в групі, віддаючи її лідеру. Також можуть відчувати неприязнь до тих, хто прагне виділитися, можуть інколи брати на себе керівництво групою.

Менше десятої частини (7,25%) виявили незалежність у міжособистісних стосунках. Вони прагнуть згуртувати навколо себе однодумців, схильні керувати товаришами та протистояти лідеру, відчуваючи при цьому задоволення. Не приймають тих, хто виділяється, вільно виражають

своє невдоволення лідером та постійно прагнуть отримати високий статус в групі.

Тенденція «товариськість-нетовариськість» проявилась у досліджуваних наступним чином. П'ята частина опитаних (20,29%) продемонстрували високу товариськість, яка виявляється дружністю та симпатією, бажанням зблизитись з членами групи. Їм не подобаються формальні стосунки в групі. Але вони віддають перевагу меншій та більш довірливій групі, демонструють щирість та легко знаходять знайомства за межами групи.

Більшість опитаних (79,71%) виявили середній рівень даної полярної тенденції. Вони прив'язані до групи більше, ніж до її окремих членів, чутливо ставляться до зауважень з боку товаришів, чинять опір утворенню угруповань в групі, не завжди виявляють дружелюбність, намагаються спілкуватись з більшістю, не надаючи значення особистісним якостям членів групи.

Також результати дослідження окреслили відсутність опитаних, які б демонстрували нетовариськість як таку. Тобто, тенденції нетовариськості можна помітити в конкретних ситуаціях, але вони не характерні для звичних стосунків респондентів.

Цікавим виявився розподіл показників за критерієм «прийняття боротьби-уникнення боротьби». Трохи більше третини (34,79%) опитаних прагнуть уникати боротьби, вони демонструють зовнішній спокій у ситуаціях прояву ворожості з боку інших учасників групи, в суперечці намагаються поводити себе нейтрально та прагнуть її уникати, схильні до компромісів, уникають критикувати товаришів, приховують свої істинні почуття.

Дві третини опитаних (63,77%) проявляють яскраво полярну тенденцію до прийняття-уникання боротьби та мають середній рівень даного прояву. Вони частіше намагаються стримувати свої почуття, щоб не провокувати конфлікти, прагнуть не затягувати й не загострювати суперечки, якщо вони виникають, але можуть демонструвати в значущих ситуаціях схильність до

суперечок, задержуватість, роздратованість та іронію й сарказм. Якщо їм це потрібно, можуть демонструвати підступливість та улесливість.

Особливості прояву атрибутивних стилей ми досліджували за допомогою методики «Тест на оптимізм» Л. Рудіної. Вона дала можливість визначити ставлення досліджуваних до невдач, успіху, пояснення невдач та успіху і визнання власної провини в ситуації невдач. Результати дослідження презентовані в табл.2.1. та на мал.2.5.

Таблиця 2.1.

Кількісні показники результатів дослідження первинних шкал атрибутивного стилю у досліджуваних

Рівень		Час невдач (PmB)	Час успіху (PmG)	Широта невдач (PvB)	Широта успіху (PvG)	Я – невдача (PsB)	Я – успіх (PsG)
Високий (цілком оптимістичний)	К-ть	7	4	14	4	2	2
	%	10,14	5,87	20,29	5,8	2,9	2,9
Вище середнього	К-ть	31	5	32	8	9	4
	%	44,93	7,25	46,38	11,6	13,04	5,8
Середній /помірний	К-ть	10	26	9	16	6	32
	%	14,49	37,68	13,04	23,19	8,7	46,38
Нище середнього	К-ть	17	11	11	25	31	8
	%	24,64	15,94	15,94	36,23	44,93	11,6
Низький (цілком песимістичний)	К-ть	4	23	3	14	21	23
	%	5,8	33,33	4,35	20,29	30,43	33,33

Отже, лише 5,8% опитаних визнають постійність причин неприємностей в їхньому житті. Вони найчастіше звинувачують інших в своїх проблемах,

вважають, що оточуючі зганяють на них свій поганий настрій, відзначають, що навіть незначні неприємності (наприклад, потрапити під дощ, бо забули парасольку) для них типові.

Зовсім протилежні тенденції визначено у 10,14% опитаних. Вони не звинувачують інших в своїх проблемах, не концентруються на неприємних дрібницях та не вважають, що інші прискіпуються до них.

Майже 45% респондентів найчастіше шукають причини своїх неприємностей у власних вчинках, відзначають, що мають проблеми через свою поведінку, але, інколи, звинувачують у своїх неприємностях оточуючих.

Майже 25% досліджуваних хоча й вбачають причини своїх неприємностей у власній поведінці, але, частіше звинувачують в цьому інших.

Наступний показник – «час успіху», який окреслив постійність/непостійність у поясненні подій респондентами. Як можна побачити в таблиці, найбільша частка опитаних (37,68%) не має чіткого спрямування в поясненнях, інколи визнаючи причиною своїх успіхів власну активність та наполегливість, інколи – везінням та вдалим збігом.

Трохи більше третини опитаних чітко відзначили, що причинами їх успіхів виступають вдачі збіги обставин. Наприклад, свої вдачі виступи пояснюють не гарною підготовкою, в гарним самопочуттям чи впевненістю, якщо в неоднозначній ситуації їм вдається ефективно її вирішити, то такий результат вони пояснюють збігом обставин.

Цілком оптимістичний та майже оптимістичний погляд на свою роль в своїх успіхах має незначна частка респондентів (5,87% та 7,25% відповідно). Вони свої успіхи пояснюють старанністю та підготовкою, а негативні ситуації – збігом обставин.

Ще один показник – «широта невдач», який проявився найбільшою кількістю оптимістичного ставлення до невдач та пояснення їх конкретними причинами у 46,38% опитаних. Вони не бояться змінювати своє життя і вірять в те, що в них все вийде, якщо їх обдурили, вони визнають свою вразливість,

зважають на думку оточуючих. Хоча, звісно, інколи можуть звинувачувати близьких в своїх невдачах та важко їх переживати.

Майже 20% респондентів ніколи не звинувачують оточуючих у своїх невдачах та вірять в успіх наступного разу. Якщо їм потрібно комусь допомогти, а вони зайняті, то не вважають такі прохання перешкодами для власних досягнень, ставлячись до них досить спокійно.

Тоді як 36,23% респондентів можуть демонструвати достатньо часто особисту безпорадність в ситуаціях неуспіху, перекладаючи відповідальність за це на обставини та оточуючих. Зазначена безпорадність не має місця лише в 16 % респондентів (оптимістичне ставлення - 5,8%, цілком оптимістичне - 11,6%), які відзначили оптимістичне ставлення до власного успіху та пошук причин цього у власній поведінці.

Оцінка персоналізації у більшості респондентів виявилась помірною або цілком песимістичною (44,93% та 30,43%). Такий розподіл показників окреслює схильність опитаних частіше визнавати власну вину в негативних умовах. Наприклад, якщо вони заблукали по дорозі до приятеля, то частіше відзначали, що неточно записали адресу, а не те, що приятель неправильно пояснив дорогу. Якщо проїжджаюча повз машина обливала їм брудом, то вони вказували ще просто стояли на краю тротуару.

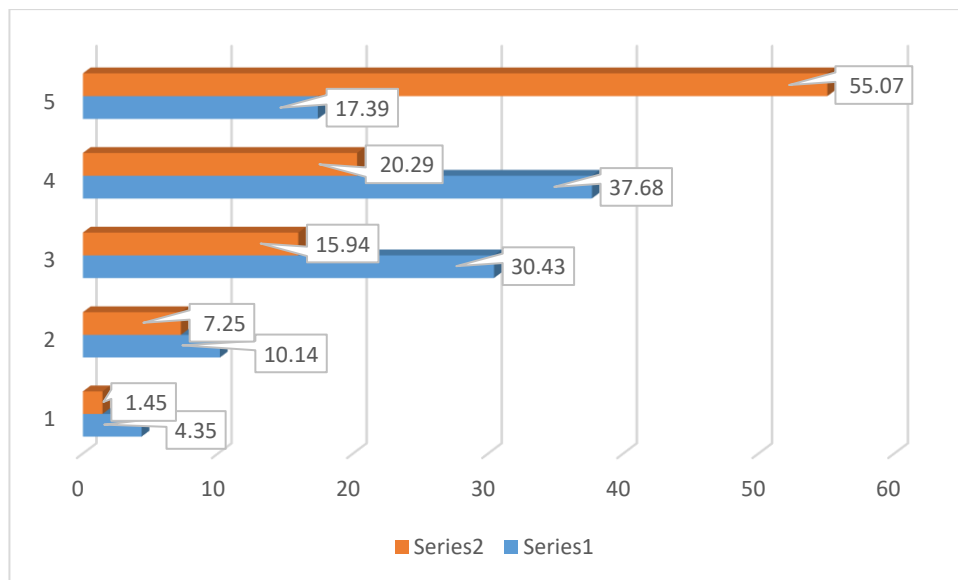
33,33% опитаних дуже песимістично оцінювали власні заслуги в позитивних умовах, вони не визнають власні зусилля в досягненнях, відзначаючи головну роль колективу. Якщо отримують компліменти, вважають, що це просто їм хочуть зробити приємне приємні люди, а не тому, що вони гарно виглядають чи працюють.

46,48% оцінюючи персоналізацію в позитивних умовах майже завжди віддавали головуючу роль іншим оточуючим, намагаючись принизити власну значущість. Наприклад, відзначаючи, що прекрасні стосунки з сусідами – заслуга тих же сусідів.

Лише незначна частка опитаних (2,9% - оптимістичне ставлення та 5,8% - помірно оптимістичне) констатували власні заслуги у позитивних умовах

своїх досягнень. Це проявлялось у відповідях типу «якщо я виграв в лотерею, то це тому, що обираючи квиток, довіряв власній інтуїції».

Всі окреслені показники дають можливість визначити загальне ставлення до негативних та позитивних подій, кількісні показники якого презентовані на малюнку 2.5.

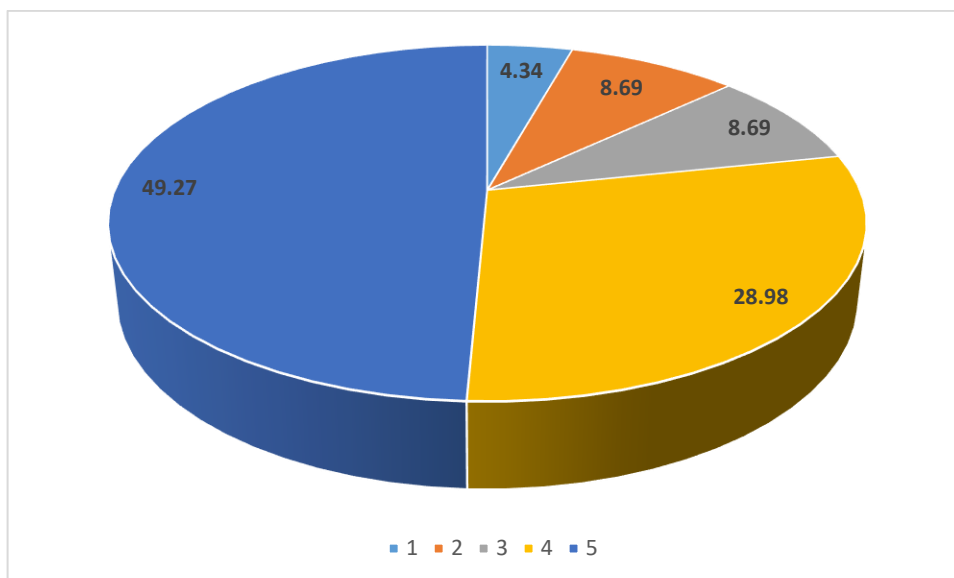
Малюнок 2.5. Кількісні показники ставлення до подій у досліджуваних

Умовні показники: ряд 1 – ставлення до негативних подій, ряд 2 – ставлення до позитивних подій.

1 – високий рівень/оптимістичне ставлення, 2 – рівень вище середнього, 3 – середній/помірний рівень, 4 – рівень нижче середнього, 5 – низький рівень/песимістичне ставлення.

Отже, як видно з рисунку, частіше респонденти песимістично ставляться до негативних подій, ніж до позитивних (55,07% та 17,39%). Зазначена тенденція проявляється тим, що опитані частіше причини своїх успіхів вбачають у власній поведінці, а причини неприємностей вбачають в оточенні чи зовнішньому середовищі. Оптимістичне ж ставлення характерне для незначної кількості респондентів, що проявляється у пошуку причин різних ситуацій всередині себе та намаганні не піддаватись негативним впливам і вірою в краще.

Атрибутивний стиль особистості, який проявляється як вираження оптимізму-песимізму, презентовано нижче на малюнку 2.6.

Малюнок 2.6. Кількісні показники (у %) атрибутивного стилю досліджуваних

Умовні показники: 5 – високий рівень/оптимістичне ставлення, 4 – рівень вище середнього, 3 – середній/помірний рівень, 2 – рівень нижче середнього, 1 – низький рівень/песимістичне ставлення.

Як видно з малюнку, у більшості досліджуваних (49,27%) виявлено песимістичний атрибутивний стиль, що сприяє приписуванню подіям частіше негативного значення, а причини неуспіху вбачати в непереборному впливові оточуючих або зовнішніх подій. Майже третина опитаних, продемонструвавши песимістичне налаштування в атрибутивному стилі, все ж таки інколи може визнавати власні зусилля та сподіватись на них, але дуже рідко (28,98% - рівень нижче середнього). Лише приблизно 13% респондентів оптимістично ставляться до своїх успіхів та приписують головну роль в їх досягненні власним зусиллям та інтуїції.

Для визначення взаємозв'язку між виділеними нами компонентами атрибутивного стилю ми застосували коефіцієнт кореляції Пірсона, який дає можливість виявити причинно-наслідкові зв'язки між компонентами

досліджування. Ми з'ясовували силу зв'язку, за наступними показниками від -1 до +1. Показники, які наближені до одиниці, свідчать про наявність сильного зв'язку. Значення, близькі до нуля, окреслюють відсутність зв'язку. Знак коефіцієнта вказує напрям зв'язку – прямий чи зворотний.

Найсильніший зв'язок визначено між показником атрибутивного стилю та оптимістичним ставленням до позитивних подій (0,851). Цілком очікувано нами виявлено зворотній взаємозв'язок між атрибутивним стилем та песимістичним ставленням до подій (-0,802). Також нами виявлено незначні зв'язки між атрибутивним стилем та рішучістю (0,292), між атрибутивним стилем та ціннісно-сисловою організацією особистості (0,273). Приблизно подібну вагу має зв'язок між атрибутивним стилем та наполегливістю (0,259). Також виявлено взаємозалежність між залежністю та організацією діяльності (0,236), між товариськістю та ціннісно-сисловою організацією (0,202), товариськістю та наполегливістю (0,201).

Майже відсутні зв'язки між атрибутивним стилем та міжособистісними стосунками. Але, незначний зв'язок визначено між атрибутивним стилем та товариськістю (0,104). Цікавим виявився зв'язок між атрибутивним стилем та прийняттям боротьби, який має хоч і не значне, але зворотне значення(-0,012).

2.3. Програма оптимізації атрибутивного стилю поведінки особистості

Основною метою роботи психологічної служби в освітній сфері є сприяння психологічному та особистісному розвитку індивіда. Робота даної служби закладу освіти повинна бути спрямована на забезпечення душевного комфорту, який є основою психологічного здоров'я. В Положенні про психологічну службу вказується, що психолог повинен опікуватися психічним здоров'ям всіх учасників освітнього процесу та сприяти створенню умов для їх душевного комфорту.

Основними напрямками роботи є: просвітницька та психопрофілактична діяльність, психологічне консультування, психодіагностика і психокорекція. Спеціаліст самостійно обирає та комбінує конкретні види роботи, визначаючи пріоритети в залежності від особливостей закладу та проблем, які потребують вирішення.

Розв'язання проблеми оптимізації атрибутивного стилю особистості вирішувалось науковцями по різному [8; 9]. Наприклад, Х. Хекхаузен відзначав важливість коригування рівня домагань, самооцінки та каузальної атрибуції успіху й невдач. На основі даного підходу Н. Батурін відзначав важливість взаємодії з педагогом, який має значний вплив на здобувачів освіти. А сам атрибутивний стиль здійснює вплив і прагнення до успіху, яке не повинно бути занадто великим та мотив уникнення невдачі, який не повинен мати занадто низький рівень (Д. Макклеланд). Отже, можемо відзначити спрямованість корекційних підходів на розвиток оптимістичного стилю в поясненні успіхів та невдач та формування конструктивних поведінкових стратегій, здатних долати прояви особистісної безпорадності.

Для оптимізації атрибутивного стилю поведінки особистості нами була розроблена тренінгова програма, метою якої стало розвиток оптимістичного атрибутивного стилю особистості та подолання навичок безпорадності.

Програма тренінгу була побудована на основі індивідуального підходу до інтерактивних форм психологічного навчання.

Тренінг спрямований на реалізацію наступних завдань:

- створити позитивний психологічний клімат у тренінговій групі;
- допомогти кожному учаснику усвідомити свою роль і функції в групі;
- розвивати вміння працювати в команді;
- сприяти формуванню навичок рефлексії, позитивного сприйняття себе і інших, а також ціннісного ставлення;
- розвиток оптимістичного ставлення до життєвих подій;
- сприяння становленню відповідального ставлення до власних вчинків та вміння протидіяти невдачам;

- розвиток навичок гармонізації психоемоційного стану.

Прогнозований результат:

- розвиток комунікативних умінь, збільшення рівня згуртованості колективу;
- оптимістичне сприйняття життєвих ситуацій та активно-позитивна життєва позиція;
- вміння застосовувати самоаналіз до своїх вчинків та вчинків оточуючих.

Заняття найкраще проводити один раз на тиждень в окремому приміщенні, яке використовується тільки для тренінгової роботи. Всі малюнки учасників, правила групи, плакати, фліп-чарти вивішуються на стінах для постійної демонстрації та можливого доопрацювання в ході тренінгу за бажанням учасників. Зустрічі повинні відбуватися, в один і той самий день і час, відповідно до угоди між учасниками.

Зазначимо, що запропоновані нами тренінгові заняття складаються з трьох компонентів:

1) *Вступної частини або розминки*, що включає психогімнастичні вправи для розвитку міжособистісної чутливості, вправи з використанням невербальних засобів спілкування, а також прослуховування притч або казок з моральним змістом, які сприяють актуалізації уваги та активному залученню до роботи. Необхідною умовою виконання таких вправ є створення психологічного комфорту, атмосфери довіри, відкритості та готовності працювати над власними проблемами.

2) *Основна частина*, що містить групове обговорення, рольові ігри, проєктивні техніки та психодраматичні прийоми, а також вирішення моральних дилем. У цій частині реалізовувалися практичні завдання, відповідно до визначених блоків.

3) *Завершальний етап* передбачає обов'язкову рефлексію емоційного стану, обмін почуттями та переживаннями після занять.

Детальніше програма презентована в таблиці 2.2. та дод.А.

Таблиця 2.2.

Програма оптимізації атрибутивного стилю особистості

№ з/п		Мета заняття / вправи	Матеріали
Заняття 1. Тема: «Знайомство та саморефлексія»			
Мета: розвиток навичок саморефлексії, групової взаємодії та ефективного спілкування.			
1	Вступне слово ведучого	налаштування на роботу	плакат з темою тренінгу
2	Вправа «Сенс мого імені»	знайомство учасників	невеликі папірці, ручки.
3	Вправа «Очікування учасників»	виявлення очікувань учасників від тренінгу	плакат формату А-3 «Сходинки», стікери
4	Вправа «Правила групи»	вироблення правил ефективної групової взаємодії	плакат А-3 «Правила групи»
5	Гра-розминка «Австралійський дощ».	психологічне розвантаження учасників	-
6	Вправа «Прекрасний сад»	отримання доступу до внутрішніх ресурсів організму, визначення свого місця в групі	папір, фломастери, тканина, шпильки
7.	Рефлексія заняття	вироблення навичок саморефлексії, зворотного зв'язку з тренером	
Заняття № 2. Тема: «Самосприйняття»			
Мета заняття: розвиток навичок позитивного самосприйняття та ціннісного самоствавлення.			
1	Вправа «привітання»	налаштування на роботу, створення позитивного настрою	
2	Притча «Сад»	направити групу до висновків про унікальність, саме кожної особистості та цінності такою, як вона є.	
3	Вправа «Зустріч з внутрішньою дитиною»	сформувати позитивного самосприйняття себе за допомогою техніки візуалізації	
4	Мозковий штурм «Що таке самоповага»	уточнити знання учнів щодо формування самоповаги	фліп-чарт, різнокольорові маркери

5	Вправа «Хороші і погані вчинки»	спрямувати курсантів на усвідомлення важливості відповідальності за власні вчинки	плакати А-3, фломастери або маркери і папір А-4
6	Вправа «Подіум»	активізація уваги оточуючих до особистості іншого	
7	Вправа «Лист в країну Дитинства».	розвиток навичок самосхвалення та самосприйняття	улюблена дитяча фотографія
8	Вправа «Спасибі!»	підведення підсумків заняття	

Заняття № 3. «Оптимізм як навичка»

Мета заняття: розвиток навичок використання оптимістичного налаштування як протидії невдачам.

1	Вправа «Оплески»	створення позитивного настрою для подальшої роботи в групі.	
2	Притча «В лікарняній палаті»	активізація уваги до теми заняття.	
3	Вправа «Асоціації»	актуалізація усвідомлень учасників щодо понять «оптимізм-песимізм»	фліп-чарт, маркери
4	Вправа «Як мені пощастило»	підвищення рівня життєвого оптимізму	
5	Психогімнастика вправа «Народження зірки»	гармонізація психоемоційного стану, розслаблення м'язів	
6	Вправа «Мої досягнення»	розвиток вміння застосовувати отриманий позитивний досвід в різних ситуаціях	
7	Рефлексія заняття	вироблення навичок саморефлексії, зворотного зв'язку з тренером	

Заняття № 4. Тема: «Оптимізм як форма сприйняття»

Мета: розвиток навичок оптимістичного ставлення до життєвих подій, пошук шляхів вирішення проблемних ситуацій.

1	Вправа «Плутанка»	Спільного об'єднання групи, зняття психологічного та емоційного навантаження, створення клімату для співпраці.	
---	-------------------	--	--

2	Вправа «Щира похвала»	Створення комфортної та затишної атмосфери, гарного настрою, співпраці групи	
3	Вправа «Оптимізм – реалізм»	виявлення налаштування учасників щодо бачення життя (оптимістичне/песимістичне)	
4	Психогімнастична вправа «Компліменти»	розвиток навичок позитивного сприйняття оточуючих	
5	Вправа «Розв'язання проблемної ситуації»	розвиток навичок конструктивного подолання складних ситуацій шляхом активної діяльності, що передбачає пошук шляхів вирішення життєвих труднощів, самостійність у прийнятті рішень (включаючи нестандартні) та відповідальність за ці рішення.	
6	Вправа «Плюси і мінуси»	демонстрація можливості багатозначного тлумачення життєвих ситуацій, які на перший погляд сприймаються виключно як «хороші» чи «погані».	
7	Рефлексія	тренування навичок саморефлексії, досягнення зворотного зв'язку	
Заняття № 5. Тема: «Поведінка та впевненість»			
Мета: розвиток навичок емоційної стабілізації та впевненої поведінки.			
1	Вправа «Зустріч»	об'єднання групи, створення позитивного психологічного клімату, розвиток здатності розуміти емоційні стани інших людей та адекватно на них реагувати.	
2	Вправа «До лінії»	тренування навичок регулювання поведінки та ухвалення рішень у складних ситуаціях, а також визначення мотивації досягнень на основі результатів вправи.	

3	Вправа «Казкові герої»	формування здатності до діалогічного розуміння іншої особи, а також розвиток рефлексивного потенціалу учасників.	стікери (клейкі папірці), ручки.
4	Вправа «Мої переживання»	створення ситуації емоційної напруги (тривоги) в групі для проведення дослідження під час колективної дискусії.	
5	Гра «Вовк і семеро козенят»	усвідомлення характеристик, на основі яких ми формуємо уявлення про осіб; напрацювання впевненості і витримки в собі.	
6	Вправа «Лист»	обмін позитивними побажаннями у вигляді «емоційних погладжувань».	Аркуші паперу, ручки
7	Рефлексія	тренування навичок саморефлексії, досягнення зворотного зв'язку.	

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проведено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження психологічних аспектів розвитку атрибутивного стилю особистості. Результати, отримані в процесі дослідження, дозволяють сформулювати такі висновки:

1. У першому розділі, на основі теоретичного аналізу досліджень феномену атрибутивного стилю, було встановлено, що в основі атрибутивного стилю закладене явище атрибуції, яке проявляється як приписування соціальному об'єкту певних характеристик (поведінки, якостей, потреб), які не представлені в актуальній ситуації. Провідне місце в даному феномені посідають атрибуції причинності, які пояснюють поведінку людини під час неконтрольованої несприятливої ситуації, а основними їх вимірами є внутрішній чи зовнішній фокус, стабільність чи нестабільність, загальність чи конкретність. Аtribuції здійснюють вплив на наші міжособистісні стосунки, думки та мотивацію, мають потужну мотиваційну силу, але можуть бути уявними та суб'єктивними, інколи навіть вигаданими, перебільшуючи власну роль.

В поведінці людини проявляються два атрибутивних стилі (оптимістичний або песимістичний), які відрізняються ставленням до успіхів та невдач. Атрибутивно-стильові особливості впливають на чутливість особистості до стресових факторів, варіативність якої залежить від копінг-стратегій, які обираються. Атрибутивний стиль особистості тісно перегукується з особистісними характеристиками та типом особистості та має трьох компонентну структуру. Для нашої роботи актуальними змістовими параметрами атрибутивного стилю було визначено міжособистісні стосунки, вольову регуляцію діяльності та ставлення до успіхів-невдач.

2. В другому розділі нашої роботи було здійснено емпіричне дослідження атрибутивного стилю у становленні і розвитку особистості, розроблена методика організації дослідження атрибутивного стилю

особистості, проаналізовано та інтерпретовано результати емпіричного дослідження психологічних змістових параметрів атрибутивного стилю особистості.

Для дослідження змістових параметрів атрибутивного стилю нами був підібраний пакет психодіагностичних методик, який включав: «Вольова регуляція особистості» (М. Гуткін, Г. Михальченко), «Дослідження міжособистісних стосунків за методикою «Q – сортування» (В. Стефансон), «Тест на оптимізм» (Л. Рудіна).

Проведене дослідження дало нам можливість встановити, що у більшості досліджуваних вольова регуляція поведінки ґрунтується найбільше на показниках «наполегливість» та «рішучість», а найменше в них проявляється ціннісно-сміслова організація особистості, разом всі виокремлені нами показники окреслили високий рівень вольової регуляції у більшості досліджуваних.

В міжособистісних стосунках найяскравіше проявилась товарицькість та прив'язаність до групи, схильність підкорятись лідеру. Також більшість опитаних (79,71%) продемонстрували середній рівень полярної тенденції товарицькість-нетоварицькість, яка вказує на прагнення спілкуватись з більшістю, не надаючи значення особистісним якостям членів групи та відсутність загальної нетоварицькості як такої.

У більшості досліджуваних (49,27%) виявлено песимістичний атрибутивний стиль, що сприяє приписуванню подіям частіше негативного значення, а причини неуспіху вбачати в непереборному впливові оточуючих або зовнішніх подій.

Застосувавши кореляційний аналіз для підтвердження зв'язків між виділеними змістовими параметрами атрибутивного стилю можемо підкреслити зв'язок атрибутивного стилю та вольовою регуляцією особистості, який найтісніше пов'язаний з рішучістю та ціннісно-смісловою організацією поведінки особистості, хоча й вага визначеного показника не дуже висока. Також незначний зв'язок визначено між атрибутивним стилем та

товариськістю. Тобто, отримані нами результати доводять більш тісні взаємозв'язки між атрибутивним стилем та вольової організацією особистості, ніж між атрибутивним стилем та особливостями міжособистісних стосунків, відповідно до виділених нами параметрів.

Можемо констатувати часткове підтвердження гіпотези дослідження, яка полягає у тому, що оптимістичний атрибутивний стиль залежить від рівня вольової регуляції особистості і лише частково здійснює вплив на міжособистісні стосунки. Основними психологічними параметрами атрибутивного стилю особистості є оптимістичне чи песимістичне ставлення до своїх успіхів і невдач, рішучість, наполегливість та ціннісно-смилова організація особистості, товариськість-нетовариськість та прийняття-неприйняття боротьби.

Для оптимізації атрибутивного стилю особистості нами була розроблена програма тренінгу, яка спрямована на формування сприятливого психологічного клімату, розвиток навичок працювати в колективі, формування ціннісного ставлення до себе та оточуючих, розвиток оптимістичного сприйняття до життєвих подій, становленню відповідального ставлення до власних вчинків та вміння протидіяти невдачам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балецька Л. М. Психологічні особливості атрибуції успіху у професійному самовизначенні студентів вищих навчальних закладів: дис... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 254 с.
2. Велитченко Л. К. Сюй Болунь Психодіагностична модель атрибуції. *Габітус. Загальна психологія. Історія психології*. 2022. Випуск 34. С. 24-29.
3. Войтович М. В., Завадська Т. В. Аналіз професійної життєстійкості вихователів дитячих навчальних закладів. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*, 2020. С. 8–17.
4. Губіна А. М. Мотивація досягнення успіху як детермінанта професійного самовизначення студентів технічних спеціальностей: автореф. ... дис. канд. псих. наук: 19.00.07. Харків, 2012. 18 с.
5. Губіна А., Кушнікова С., Загарійчук О. Феномен соціально-психологічної адаптації особистості до умов сучасності. *Перспективи та інновації науки*, 2022. С.292-301
6. Голярдик Н. А. Психологічні особливості впливу конкурентної поведінки на стосунки та навчання студентів вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький. 2012. 30 с.
7. Дудник О. А. Безпорадність у структурі я-концепції особистості: дис... канд. психол. наук : 19.00.01. Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2020. 245 с.
8. Дучимінська Т. І., Малімон Л. Я. Подолання особистісної безпорадності студентів у навчальній діяльності: Навчально-методичний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 100-106 .
9. Дучимінська Т. І. Психологічні особливості подолання особистісної безпорадності в навчальній діяльності студентів: дис... канд.

психол. наук : 19.00.07. Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк. 2013. 206 с.

10. Євланова Е. М., Луньов В.Є. Атрибутивно-стильова детермінація життєстійкості особистості. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, 2021. 22 (3), с.4-13.

11. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. О. М. Кокун та ін., К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. С. 191-193.

12. Карамушка, Л. М. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я особистості та організації. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія.* Київ : Логос, 2020. Вип. 55. С. 23-30.

13. Кердивар В. В. Безпорадність як психологічна складова особистості деяких внутрішньо переміщених осіб. *Особистість, суспільство, закон.* Харків, 2020. С.60-62.

14. Клібайс Т. В. Психологічні особливості становлення атрибутивного стилю дорослих: автореферат... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2014. 20 с.

15. Клібайс Т. Специфіка становлення атрибутивного стилю дорослих як ресурсного потенціалу особистості. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 2021. Випуск 10. С. 91–96.

16. Клібас Т. В. Досвід психокорекції адаптивних можливостей атрибутивного стилю дорослих. *Педагогічний та психологічний досвід. Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2016. Випуск 6 (49). С.33-36

17. Кокун О. М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології. *Практична психологія та соціальна робота.* № 9.2013. С. 1-5

18. Корнієнко І. О. Ситуації неспіху і їх опанування у процесі професіоналізації особистості у ВНЗ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2011. Випуск 23. С. 54–57.

19. Корнієнко І. О. Аналіз соціально-психологічних аспектів життєвого простору особистості. *Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України Кам'янець-Подільській*, 2011. Випуск 12. С. 503–516.

20. Кулаков Р. С. Мотиваційні чинники професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2010. Випуск 43. С. 48–51.

21. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці . Суми : Видавництво «МакДен». 2012. 410 с.

22. Кузікова С. Б. Саморозвиток особистості: суб'єктний підхід. *Психологія особистості*, 2013. Випуск 1(4). С. 77-86.

23. Максименко С. Д. Екзистенціально-генетичні витоки існування особистості. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць.. Запоріжжя*, 2012. Випуск 1. С. 4–11.

24. Максименко С. Д., Піроженко Т. О., Пророк Н. В., Папуча М. В. Психологічний портрет особистості дитини: вікові періоди. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 104 с.

25. Максименко С. Д., Руденко Я. В., Кушнерьова А. М., Невмержицький В. М. Психічне здоров'я особистості: підручник для вищих навчальних закладів. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 438 с.

26. Меднікова Г. І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система: дис... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2002. 192 с.

27. Олефір В. О. Психологія саморегуляції суб'єкта діяльності: дис... докт. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2016. 428 с.

28. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2006 277 с.
29. Попов В.М. Емоційний компонент набутої безпорадності працівників ДСНС України. *Наука і освіта. Психологія*, 2016. Випуск 2-3, с.169-173.
30. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості: методологія, теорія і практика: навч.-метод. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019, 134 с.
31. Popovych I. S. Social expectations – a basic component of the system of adjusting of social conduct of a person. *Australian Journal of Scientific Research*. 2014, 2(6), P. 393-398.
32. Popovych I. S. Social expectations in primary school age. *Proceedings of the 2nd International Academic Congress «Fundamental Studies in America, Europe, Asia and Africa»*, 27 Sept. 2014, USA, New York. Vol. II, «Columbia Press». New-York, 2014. P. 176-180.
33. Прикладна психодіагностика в Національній гвардії України: метод. посіб. Колесніченко О. С. та ін.; за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків : НАНГУ, 2020. 388 с
34. Психологія студента : колективна монографія.В. О. Олефір, І. В. Кряж, Н. П. Крейдун та ін. ; за заг. ред. В. О. Олефіра, І. В. Кряж. – Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. 2023. –340 с.
35. Психофізіологічні закономірності життєстійкості фахівців соціономічних професій: монографія. О. М. Коқун та ін.; за ред. О. М. Коқуна. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 236 с
36. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : [монографія]. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
37. Савчин М. Буття особистості : онтологічна сутність, структура і темпоральність. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації* : український науковий журнал. Київ, 2011. Випуск 3. С. 87–92.

38. Скворчевська Є. Л. Психологічні особливості становлення мотиваційно-ціннісної сфери студентів інженерно-педагогічних спеціальностей: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 Харків, 2015. 19с.
39. Сурякова М. В., Панфілова Г. Б., Склянська О. В. Соціальна психологія (з основами соціально-психологічного тренінгу): Навч. посібник. Дніпро: Середняк Т. К., 2021, 150 с.
40. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: автореф. дис. ... докт. психол. наук : 10.00.01 Київ, 1994. 48 с.
41. Титаренко Т. М. Особистісне самоконструювання: пульсації хаосу і порядку. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ, Міленіум, 2012. Випуск 31 (34). С. 3–11.
42. Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Мотиваційні особливості академічної саморегуляції студентів. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014 Випуск 25. С. 582-596.
43. Фоменко К. І. Психологія губристичної мотивації суб'єкта діяльності: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2018. 465 с.
44. Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Атрибутивні особливості чутливості студентів до стресових ситуацій у навчальній діяльності. *Психологічні науки*. Випуск 2.12 (103), 2020. С.178-183.
45. Фоменко К. І., Большакова А.М., Кузнецов О.І. Когнітивно-поведінкова модель клінічного прагнення до губристичної переваги. *Габітус*. Випуск 37. 2022. С.138-12.
46. Чепелєва Н. В. Розуміння та інтерпретація соціокультурного досвіду в контексті постнекласичної парадигми. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ, 2009. Випуск 22 (25). С. 3–11.
47. Чепелєва Н. В. Самоконструювання особистості в дискурсивному просторі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ: Міленіум, 2012. Випуск 31 (34). С. 11–18.

48. Щербакова О. О. Характеристика психодіагностичного інструментарію для дослідження цілей досягнення в навчальній діяльності учнів основної школи. *Вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. Херсон, 2017. Т. 2. Випуск 5. С. 156-163.